

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІСЕМІЇ ТА ОМОНІМІЇ СКЛАДЕНИХ ТЕРМІНІВ ІЗ СЕМОЮ *ВОДА*

© Теглівець Ю., 2007

Статтю присвячено дослідженню полісемії та омонімії в українській науково-технічній термінології на прикладі складених термінів із семою *вода*.

The article is devoted to the study of polysemy the homonymy in the scientific-technical terminology on the example of the terms-word combinations with the seme *water*.

Для визначення та розуміння семантики багатозначного слова в сучасній лексикології виокремилася два напрямки: 1) сукупність значень багатозначного слова розуміють як деяку ієрархічно організовану структуру, складену з основного та другорядного, прямого й переносного, вільного та фразеологічно зв'язаного значень; 2) не потрібно виокремлювати такі категорії, як пряме та переносне значення слова і т. ін., доцільніше вживати поняття лексико-семантичного варіанта слова. Останнє твердження слушніше, оскільки розмежувати значення можливо лише на рівні контексту. Крім того, однією з важливих ознак полісемії вважають наявність зв'язку між окремими словами, оскільки у загальноновживаній лексиці багатозначність є наслідком семантичного розвитку знака.

Наявність полісемії в термінології надає необхідну для її функціонування спроможність економії мовних засобів та створює основу для виконання процесів поступового переосмислення термінологічних елементів, хоча традиційною вимогою до «ідеального» терміна є його однозначність. Зв'язок терміна з поняттям є основною причиною його моносемічності, а також того, що наукова лексика свідомо відмовляється від семантичної різноманітності.

Мета поданої розвідки – проаналізувати специфіку полісемії та омонімії складених термінів із семою '*вода*'.

Аналізуючи складені терміни із семою '*вода*', стверджуємо, що такі аналітичні конструкції є однозначними в межах одного термінологічного поля. Полісемія компонентів аналізованих терміносполук виявляється на рівні різних термінологічних полів, але в таких термінів спостерігається втрата семи '*вода*'.

Наприклад, лексема *хвиля* як компонент складених термінів у наукових терміносистемах сучасної української літературної мови вживається у значеннях:

1) *радіотехнічний сигнал*: *хвиля біжуча* («радіотехнічний сигнал у коаксіальному кабелі, коли довжина хвилі не кратна довжині хвилі» [2, с. 31]); *хвиля змодульована* («модуляція по амплітуді радіотехнічного сигналу» [2, с. 31]); *хвиля зворотна* («відбита хвиля, що біжить у зворотному напрямку до прямої» [2, с. 31]); *хвиля відбита* («відбита хвиля від кінця кабелю, який навантажується на неузгоджений опір» [2, с. 31]); *хвиля просторова* («поширення хвилі з антени в усіх напрямках простору» [2, с. 31]); *хвиля поверхнева* («яка діє на поверхні резонатора» [2, с. 31]). У зазначених термінах, що належать до сфери технічної термінології, простежується відсутність семи '*вода*', а спільною є сема '*характер руху*';

2) вал води: *хвилі рухомі* («переміщення гребенів і впадин у горизонтальному напрямку» [7, с. 94]); *хвилі регулярні* («не виділяються різноманітними формами» [7, с. 94]); *хвилі*

нерегулярні («виділяються різноманітними формами» [7, с. 94]). У зазначених термінах сема 'вода' є інтегральною. Диференційними є семи 'характер руху' та 'форма'.

Отже, полісемію компонента *хвиля* на рівні термінології радіотехніки та меліорації зумовила сема 'коливальний рух'.

Лексема *потік* як компонент складених термінів вживається у значеннях:

1) *маса води, що стрімко тече: потік підземних вод* («рух підземних вод в пористих гірських породах під дією тиску» [7, с. 385]). У значенні компонента *потік* інтегральною є сема 'рух', а сема 'вода' – диференційною;

2) *маса чого-небудь, що рухається: потік вихровий* [2, с. 171]. У значенні лексеми *потік* зазначеного терміна сема 'вода' відсутня.

Отже, полісемія слова *потік* виникає на основі спільної семи 'рух', що приводить до втрати семи 'вода'.

Основна ознака міжгалузевої полісемії полягає в тому, що сема, яка була інтегральною в одному значенні, стає диференційною або зовсім відсутня в іншому. Багатозначність виникає на рівні семи, властивій значенням лексеми в різних терміносистемах.

З проблемою *полісемії* нерозривно поєднана проблема *омонімії*, оскільки *омонімію* вважають межею семантичного варіювання слова. Традиційно *омоніми* визначають як слова однакові за звучанням та різні за змістом. Іноді важко розмежувати *полісемію* та *омонімію*, тому часто *омонімію* називають «вищим ступенем розходження значень» [6, с. 72]. В. Абаєв, В. Виноградов, М. Задорожний, В. Коптілов, М. Муравицька, І. Тишлер та ін. вважають, що межа між *полісемією* та *омонімією* порушується через те, що окремі значення полісемічного слова втрачають семантичні зв'язки.

Мовознавці визначають *омонімію* на рівні слів загальноновживаної лексики, між словами загальноновживаної та спеціальної лексики та всередині спеціальної лексики.

У складених термінах виявлено *омонімію* слів загальноновживаної та спеціальної лексики. Наприклад, лексема *пара* у складених термінах вживається в таких значеннях:

1) *два предмети, явища: пара дефектів* («два дефекти» [2, с. 128]); *пара гвинтова* («два гвинти, що приводять механізм у рух» [2, с. 128]); *пара сил* («дві сили» [2, с. 128]);

2) *механізм: пара черв'ячна* («з'єднувальний механізм між валом і колесом» [7, с. 117]);

3) *відстань: плече пари* («відстань між віссю і місцем, до якого прикладена сила» [2, с. 137]);

4) *кінематична сила: пара тертя* («сила тертя між тілом, яке рухається, і рухомою поверхнею» [7, с. 117]);

5) *матеріал: пара малозносна* («метали, що використовуються у механізмах з метою зменшення їх зношування» [7, с. 117]);

У вищезазначених термінах сема 'вода' відсутня, що свідчить про виникнення *омонімії* як результату випадкового збігу слів, що однаково звучать;

б) *газоподібний стан води: пара водяна суха насичена* («водяна пара, що перебуває у термодинамічній рівновазі з водою» [10, с. 173]); *пара насичена* («пара, що перебуває в термодинамічній рівновазі з рідиною чи твердим тілом того ж складу» [1, с. 111]); *пара відбірна* («пара, частково відпрацьована у турбіні» [10, с. 173]); *пара ненасичена* («пара, тиск якої менший, ніж тиск насиченої пари тієї самої температури» [1, с. 111]); *пара перегріта* («пара, що має температуру вищу від температури насичення під певним тиском» [1, с. 111]); *пара свіжа* («первинна пара перед стопорними хлипавками турбіни» [10, с. 174]). У зазначених термінах-словосполученнях сема 'вода' є інтегральною.

Лексема **джерело** як компонент складених термінів може мати значення:

1) *господарський об'єкт чи споруда: джерело стічних вод* («завод, фабрика» [1, с. 87]); **джерело забруднення води** («господарський або природний об'єкт, природне явище, що спричиняють забруднення води» [5, с. 68]). У зазначених аналітичних конструкціях сема 'вода' виражає ономасіологічну ознаку, тобто є диференційною, оскільки не представлена у семантиці базового компонента;

2) *пристрій: багатофазне джерело* («сигнал виходить з одного джерела (генератора, випромінювача), характеризуючись однаковою частотою, але різними фазами» [8, с. 199]). Значення складеного терміна свідчить про відсутність у його семантиці семи 'вода';

3) *потік води: джерело водне, підземне джерело питної води*. У зазначених терміно-одиницях сема 'вода' є інтегральною.

Наявність омонімії в аналізованих терміноодиницях свідчить про зв'язок компонентів складеного терміна з явищами навколишньої дійсності. Омонімія простежується: 1) на рівні компонентів термінів, що належать до різних термінологічних полів: *пара водяна суха насичена, пара свіжа* – терміни теплоенергетики; *пара кінематична, пара контактна, пара малозносна* – терміни радіоелектроніки; *пара перегріта, пара перенасичена* – терміни фізики; 2) у межах одного термінологічного поля: *джерело питної води, джерело стічних вод* – терміни екології; 3) в межах значення одного терміна: *пара обертальна* – 1) «дві кінематичні сили, що приводять тіло до обертального руху» [1, с. 128]. У цьому значенні сему 'вода' не виявлено; 2) «пара, яка діє на турбіну з метою приведення її до обертального руху» [1, с. 128]. У цьому значенні сема 'вода' є інтегральною.

Отже, розвиток омонімії пояснюється повною відсутністю спільних сем в однакових за звучанням термінах. Унаслідок того, що значення терміна має денотативний характер, у складених термінах із семою 'вода' меншою мірою представлена полісемія та омонімія, що є свідченням симетричного співвідношення форми та змісту.

1. Брюханов А. В., Пустовалов Г. Е., Рыдник В. И. Толковый физический словарь. Основные термины: около 3600 терминов. – М.: Рус. яз., 1988. – 2-е изд., испр. – 232 с. 2. Войналович О., Моргунок В. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять). – К.: Вирій, Сталкер, 1997. – 256 с. 3. Дяченко С. С., Гладкий І. П., Замора М. Ф., Кафтанов С. В. Матеріалознавство. Російсько-українсько-англійський термінологічний словник. Близько 10000 слів та словосполучень. – К.: ІЗМН, 1997. – 296 с. 4. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність: Монографія. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. – 216 с. 5. Левицький В. В. Семасиологія. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 152 с. 6. Маненко А., Балабан т. , Хоп'як Н. Англійсько-український словник з профілактичної та екологічної токсикології. – Львів: Ліга-Прес, 2002. – 112 с. 7. Мелиорация: Энциклопедический справочник. – Минск: Белорусская советская энциклопедия, 1984. – 567 с. 8. Панько т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с. 9. Рицар Б. Є., Семенистий К. С., Кочан І. М. Російсько-український та українсько-російський словник з радіоелектроніки. – Львів: ЛОГОС, 1995. – 608 с. 10. Російсько-український технічний словник / За ред. М. Матійко, О. Матійко та ін. – К.: ДВТЛ УРСР, 1951. – 648 с. 11. Російсько-український тлумачний теплоенергетичний словник / За ред. Й. Мисака, М. Крука. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2001. – 412 с.